

Švietimo reformos ir teisingumas

Giedrė Purvaneckienė

Docentė socialinių mokslų
(edukologija) daktarė
Vilniaus universiteto Edukologijos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513, Vilnius

Giedrė Čiužaitė

Edukologijos magistrė
Vilniaus universiteto Edukologijos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513, Vilnius

Remiantis mokslinės literatūros šaltiniais, teisės aktais ir statistikos duomenimis, analizuojama švietimo teisingumo samprata, jos atspindžiai Lietuvos teisės aktuose ir reformų įtaka galimybėms siekti teisingumo švietime. Parodoma, kad reformų metu į švietimo teisingumo klausimus nebuvo kreipiama dėmesio, o reformų rezultatas – mažėjantis teisingumas.

Pagrindiniai žodžiai: teisingumas, švietimo teisingumas, švietimas, aukštasis mokslas.

Įvadas

Švietimas – vienas iš svarbiausių veiksnių, nulemiančių tiek visuomenės išsivystymą, tiek paties žmogaus pasiekimus šiuolaikinėje visuomenėje. Ne veltui visuomenės socialinis išsivystymas matuojamas pasiekimais švietimo sistemoje. Pavyzdžiui, Jungtinių Tautų skaičiuojamas žmogaus socialinės raidos rodiklis (HDI) tiesiogiai priklauso nuo žmonių raštingumo ir jų dalyvavimo pirminiame, antriniame ir tretiniame švietimo sistemos lygmenyse¹. Vertinant socialinę žmogaus raidą, bandoma apskaičiuoti, kaip visuomenės gerovė (tarp jų ir švietimo prieinamumas bei rezultatai) pasiskirsto tarp atskirų visuomenės grupių. Pavyzdžiui, tam sukurtas kitas – lyčių socialinės raidos rodiklis (GDI), kuris nustato, ar vienodi moterų ir vyrų pasiekimai toje visuomenėje. Jis remiasi tų pačių pa-

siekimų švietimo sistemoje skirtumu². Tai, gi, švietimo teisingumas – viena iš prielaidų darniai visuomenės raidai. Tačiau visuomenėje socialinės grupės susidaro ne vien lyties pagrindu, jos susidaro visų pirma dėl turtinių, rasinių ar tautinių skirtumų. Todėl, norint išmatuoti švietimo teisingumą, reikia atsižvelgti į konkrečioje visuomenėje susidariusias socialines grupes.

Pastaraisiais metais švietimo teisingumui buvo skirta nemažai Europos Komisijos dokumentų (pvz., Europos Bendrijų Komisija, 2006, 2007) bei jos remtų tyrimų (pvz., European Group..., 2005). O kaip Lietuvoje?

„Vidurinis išsilavinimas – kiekvienam pagal kišenę“ – tai straipsnio „Lietuvos ryto“ priede „Vartai“ pavadinimas (Brazaitytė, 2010). Gali pasirodyti keista, bet straipsnyje tokiu pavadinimu nėra nieko apie švietimo teisingumą. Autorė tiesiog

¹ Human Development Report 2007/2008. NY: UNDP, 2007, p. 356.

² Ten pat, p. 358–359.

objektyviai pavaizduoja tikrovę vidurinio išsilavinimo pakopoje. Ir atrodo, kad taip ir turi būti. Po šio straipsnio visuomenėje nekilo pasipiktinimo banga, atrodo, kad visiems tokia padėtis atrodo teisinga. Tačiau, kyla klausimas – kas yra švietimo teisingumas? Kaip jis suprantamas Europos Sąjungoje? Ir kokia linkme juda Lietuvos švietimo sistema, pastaruoju metu joje vykstant gana radikalioms permainoms? Todėl dabar ypač **aktualu** tirti švietimo teisingumą.

Tyrimo tikslas – teoriškai išnagrinėti švietimo teisingumo sampratą ir įvertinti dabartinių Lietuvos švietimo sistemos reformų teisingumo aspektą.

Tyrimo uždaviniai: atlikti mokslinės literatūros, susijusios su švietimo teisingumo samprata ir būkle įvairiose šalyse, analizę, išanalizuoti Lietuvos teisės aktus, susijusius su švietimo teisingumu, bei pabandyti teisingumo požiūriu įvertinti dabartines švietimo sistemos reformas.

Tyrimo metodai – mokslinės literatūros, statistikos ir teisės aktų analizė.

Teisingumo ir švietimo teisingumo idėjos bei jų raida

Socialinio teisingumo idėjų sklaida siejama su piliečių teisių sampratos kitimu. Sociologas T. H. Marshallas, domėjęsis pilietybės evoliucija Didžiojoje Britanijoje, įvardijo tris pagrindines pilietybės raidos stadijas pagal su pilietybe įgyjamų teisių turinį. XVIII a. buvo įgytos piliečių teisės: žodžio, minties, tikėjimo, nuosavybės, XIX a. šalia jų kalbama apie politines teises – balsavimo ir kitokio dalyvavimo politiniuose procesuose, o XX a. pilietybė siejama ir su socialinėmis, ekonominėmis ir socialinės saugos teisėmis, kurias užtikrina

švietimo, sveikatos apsaugos, pensijų, būsto ir kitos paslaugos, siejamos su gerovės valstybės idėja. Socialinių teisių įtraukimas į pilietybės sąvoką reiškė, jog kiekvienas pilietis, kad ir kokią užimtą visuomenėje padėtį, įgijo teisę į visavertį ir aktyvų gyvenimą, taip pat deramas pajamas. Todėl sakoma, kad teisės, susijusios su socialine pilietybe, gerokai patobulino visuomenės lygybės idealą (Marshall, 1973 cit. pg. Giddens, 2005, p. 315). Švietimo vaidmuo šiuo atveju ypatingas, nes švietimas laikomas ta valstybės sistemos dalimi, kuri turi ne tik vadovautis šiomis vertybėmis, jas įkūnyti, bet ir perduoti ateities kartoms.

Kai kurios teorijos, pavyzdžiui, P. Bourdieu reprodukcijos teorija apie socialinės nelygybės nuolatinį atkūrimą per švietimo sistemą, paskelbta 1970 metais, ypač pabrėžė švietimo svarbą keičiant vertybes, mažinant nelygybę visuomenėje, nes švietimo institucijos prisideda kuriant skirtumus. Buvo kalbama apie mokyklą kaip vietą, kur išmokstama laikytis visuomenės taisyklių, ir vieniems, pavyzdžiui, dėl jų šeimos aplinkos, tai daryti sekasi geriau nei kitiems (Lynch, 2000; Meuret, 2001). Tačiau kiti autoriai, pavyzdžiui, B. Barry, teigia, kad šeimos poveikis ir yra viena iš pagrindinių priežasčių, dėl kurių „sąžiningų galimybių“ principas pačioje švietimo sistemoje gali būti įgyvendinamas tik iš dalies. „Įgimtų gebėjimų ugdymą ir tobulinimą veikia įvairios socialinės sąlygos bei klasinės nuostatos <...> Praktiškai neįmanoma garantuoti lygių socialinio kilimo ar kultūrinio augimo galimybių žmonėms su vienodais gebėjimais, tad mums derėtų priimti principą, kuris pripažįsta šį faktą ir leidžia sušvelninti natūraliosios loterijos atsitiktinumų poveikį“ (2002, p. 234). Žmonių lygybę švietimo sistema mažina

ir dėl to, kad švietimo institucijose kuriami žinojimo skirtumai vieniems lyginant save su kitais: kai žmonių gabumai yra vienodi, bet daliai besimokančiųjų tai tampa motyvuojančiu, kitiems – motyvaciją mažinančiu veiksnio. Dažnas reiškinys, kad silpniausiems mokiniams, kurių gyvenimo sąlygos dažnai yra prastesnės, tenka lankyti ir mažiau mokymuisi palankias mokyklas (Meuret, 2001, p. 135). Be visų kitų poveikių, svarbi šalies ekonominė ir socialinė struktūra: jei ji labai nelygi, sudėtinga padaryti, kad integrali šios sistemos dalis – švietimo sistema – visą sistemą darytų lygesnę, keistų nusistovėjusias tradicijas (Carnoy, 2005).

Ir pati švietimo teisingumo samprata kinta, skirtingu laiku įvairiose šalyse pažymimas vis kitas jo aspektas. Tarkime, A. Zabulionis ir G. Trakas atkreipia dėmesį, kad XX a. septintajame dešimtmetyje Vakaruose pagrindinė problema buvusi kiekvieno moksleivio teisė siekti bendrojo išsilavinimo, o vėliau pažymėta įvairių bendrojo lavinimo mokyklų profilių pasiekimo problema. Anot jų, dabartinė lygių švietimo galimybių sąvoka apima vienodas galimybes, nepriklausančias nuo mokinio lyties, priklausymo socialinei, religinei ar kitokiai grupei (pvz., pagal geografinį ar administracinį suskirstymą, mokyklos dėstomąją kalbą ir kt.), ugdytis įvairių tipų mokyklose, optimaliai plėtoti savo gebėjimus (Nacionalinis egzaminų centras, 2000, p. 3). Kai kurie autoriai visuomenės jautrumą teisingumui mano esant šių laikų ženklui, patiriamą frustraciją dėl neteisingumo tapatina su visuomenės vystymusi ir didėjančia sąlygine lygybe³: esą, kai nelygybė lemiančių aplinkybių

mažėja, jos visada patiriamos kaip didesnė neteisybė. Šiuolaikinės valstybės daug investuoja į švietimą, pripažįsta tai viena didžiausių savo atsakomybių, ir visuomenė švietimą dažnai laiko paslauga, kurią valstybė jai skolinga, atidžiai vertina, kaip veikia švietimas, taip pat ir teisingumo požiūriu (Meuret, 2001, p. 134).

Švietimo teisingumo sąvoka ir samprata

Aptariant švietimo sistemas ar įvairias jų pakopas, kelios sąvokos vartojamos panašia reikšme, beveik kaip sinoniminės: pavyzdžiui, lygybė (angl. *equality*), prieinamumas (*access*), lygios galimybės (*equal opportunities*), socialinis teisingumas (*social justice*), teisingumas (*equity*). Šiame straipsnyje remiamasi literatūra, kur vartojamos visos šios sąvokos, tačiau dažniausiai vartojama ir pavadinime pasirinkta būtent **teisingumo** sąvoka. Kodėl?

Pradėkime nuo lygybės termino. Kai kurioje literatūroje ši sąvoka pasirenkama kaip pagrindinė įvardijant vieną iš švietimo sistemos siekiamybių – užtikrinti kiekvienam vienodas galimybes siekti išsilavinimo. Tačiau kalbant apie realias švietimo politikos priemones, šis terminas minimas rečiau, nes reikia sąvokos, kuri tikėtų apibūdinti ir kai kurias nelygybes: tarkime, kai daliai visuomenės grupių, susiduriančių su papildomomis kliūtimis, reikia užtikrinti palankesnes švietimo sąlygas (European Group..., 2005, p.15). Prieinamumo ir lygių galimybių terminai taip pat reiškia idėją, kad visi žmonės turėtų vienodas galimybes įgyti norimą išsilavinimą. Tačiau kai kurie autoriai, pavyzdžiui, R. Želvys, teigia, kad ir vienodo prieinamumo, ir lygių galimybių terminai yra riboti, todėl

³ Turimas galvoje vidurinio sluoksnio susikūrimas.

siūlo vartoti socialinio teisingumo terminą: vartojant šią sąvoką kalbama ir apie palankesnių sąlygų sudarymą kuriai nors grupei, pozityviąją diskriminaciją, taikomą jau mokymosi metu, ne mokymosi pradžioje (Želvys, 2003, p. 60–61).

Vis dėlto didesnėje dalyje švietimui skirtos literatūros, ypač užsienio autorių darbuose, nerasime socialinio teisingumo termino – dažniau pasitelkiama būtent teisingumo sąvoka. Ją vartojantieji sako, kad būtent šis terminas yra „lanksčiausias ir neutraliausias“ (Asplund et al., 2007, p. 2), nors gali turėtų daugybę reikšmių. „Tai sąvoka, kuri leidžia tirti ne paviršutiniškai, o atlikti multidimensinę analizę. Griežta egalitarinė [švietimo sistemos] vizija, kurios tikslas – lygus visų sistemos dalyvių traktavimas, neatsižvelgiant į individų ypatybes ir jų dalyvavimo švietimo sistemoje rezultatus, susijusius su prigimtaine nelygybe, daugelio politinių filosofų, švietimo ekonomistų, edukologų netenkina – jie linkę kalbėti apie teisingumą, apie švietimo sistemos sąžiningumą, bet ne besąlyginės formalios lygybės siekimą“ (Asplund et al., 2007, p. 12). Pabrėžiama, kad dabartinei teisingumo sampratai svarbus ir nusipelnymo motyvas, susijęs su talentu, sugebėjimais, motyvacija. Be kita ko, būtent teisingumo sąvoką šio laiko literatūroje bandoma operacionalizuoti, taip pat ji yra viena iš populiariausių sąvokų politiniuose tekstuose.

Vieną iš aiškiausių švietimo teisingumo apibrėžimų pateikia grupė Europos mokslininkų, kurie siekė nustatyti bendrus švietimo teisingumo rodiklius (European Group..., 2005). Anot jų, **teisinga švietimo sistema** – „kurioje visi besimokantieji traktuojami kaip lygūs ir kuri siekia prisidėti kuriant teisingesnę, sąžiningesnę

visuomenę, kurioje vertybės paskirstomos laikantis teisingumo taisyklių ir kuri skatina bendradarbiavimą lygiais pagrindais“. Vadinasi, tokioje švietimo sistemoje kai kurios švietimo vertybės turi būti paskirstomos lygiai: tarkime, mokymo kokybė, mokymosi trukmė, finansavimo lygis, bet kai kurios vertybės priklauso ir nuo asmeninio indėlio: pavyzdžiui, įvertinimai, bausmės, dėl turimų kvalifikacijų prieinama karjera. Be to, svarbu, kad vertybės būtų paskirstomos pagal poreikius, o ne visų visiems teikiamos vienodai. Tarkime, vienos vertybės, pavyzdžiui, ilgesnė mokymosi trukmė – geriausiai besimokantiems, bet kitos vertybės mažiau gebantiems moksleiviams, pavyzdžiui, geresnis mokytojų ir mokinių santykis specialiajame ugdyme (European Group..., 2005, p.12). B. Levinas pažymi, kad vartojant teisingumo sąvoką sutariama, jog viešosios politikos tikslas neturi būti lygybė, kai visi visuomenės nariai yra vienodi ar turi pasiekti vienodų rezultatų. „[Isipareigojimas siekti teisingumo reiškia, kad [švietimo sistemos] rezultatų skirtumai neturi būti siejami su skirtumais tokiose srityse, kaip gerovė, pajamos, galia, turtas. Praktinis klausimas visuomet lieka vienas: kokia ir kokio lygio nelygybė yra priimtina“ (Levin, 2003, p. 5).

Teisingumo sąvoka vartojama ir teisės aktuose, pavyzdžiui, Europos Komisijos dokumentuose. „Teisingumą galima nusakyti kaip individų naudojimosi švietimo ir mokymo paslaugomis mastą, vertinant pagal galimybes, prieinamumą, sąlygas ir rezultatus. Teisingose sistemose užtikrinama, kad švietimo ir mokymo rezultatai nepriklauso nuo socialinių ir ekonominių aplinkybių bei kitų veiksnų, galinčių sudaryti nepalankias sąlygas švietimo atžvilgiu,

taip pat tai, kad užtikrinamos konkrečius asmens mokymosi poreikius atspindinčios sąlygos“ (Europos Bendrijų Komisija, 2006). Pagrindinė idėja – kad situacija gali būti vertinama kaip neteisinga, jei asmenys gauna mažiau už kitus dėl aplinkybių, kurių jie negali kontroliuoti, – pavyzdžiui, kilmės (Simkins, 1995, p. 224).

L. Kraujutaitytės teigimu, „teisingumo principas reikalauja taisyklių, kurios užtikrintų, kad kiekvienas žmogus gaus tai, ko yra vertas“ (2002, p. 62), ir išskiria tris pagrindines teisingumo teorijas. „Retribucinio, arba atpildo, teisingumo teorija iškelia klausimą, kaip teisingai atlyginti ir kokias skirti bausmes žmonėms už piktavališkus jų veiksmus ar sukeltą blogį visuomenėje <...> Reabilitacinio, arba korekcinio, teisingumo teorija sietina <...> su mums nuolatos aktuali problema, kaip pakeisti žmonių gyvenimo sąlygas bendruomenėje, kad būtų galima užkirsti kelią nusikaltimams ir piktavališkiems veiksams <...> Distribucinio, arba skirstomojo, teisingumo teorija atkreipia mūsų dėmesį į problemą, kaip teisingai visuomenėje turi būti pasiskirstoma gėrybėmis arba kliūtimis į jas, koks turėtų būti objektyvus pasiskirstymas, pavyzdžiui, tokių dalykų, kaip pinigai, turtas, mokslas, teisės, privilegijos, prievolės ar galimybės“ (Kraujutaitytė, 2002, p. 61).

Europos švietimo sistemų teisingumo tyrimo grupė (European Group..., 2005, p. 12–13) pateikia penkių lygmenų požiūrį į lygybę švietime (autorių nuomone, aktualius ir teisingumo temas):

1. Nesidomėjimas teisingumu: „natūrali“ ir „libertarinė“ pozicija. Asmens teisės lemia jo gimimo aplinkybės, priklausymas tam tikrai visuomenės grupei, asmenybės tvirtumas. Bandant kažką

perskirstyti, nukenčia laisvės principas. Bet koks įsikišimas prieštarautų laisvei.

2. Prieinamumo ar galimybių lygybė. Šis požiūris rodo norą, kad socialinė kilmė neturėtų mokykloje įtakos. Pabrėžiama, kad visi vienodų gabumų vaikai turi turėti vienodas sąlygas. Gabiems mokiniams iš skurdesnių šeimų turi būti teikiama pagalba.
 3. Traktavimo lygybė – tos pačios mokymosi sąlygos visiems. Reikia vieno lygio bendrojo lavinimo mokyklų, bendros mokymo programos, ypač pagrindinio ugdymo pakopoje.
 4. Pasiekimų ar akademinės sėkmės lygybė – tikima, kad asmenybės pažintinės ar emocinės savybės gali keistis. Siūloma pozityvi diskriminacija, įvairūs mechanizmai pradinėms nelygybėms panaikinti.
 5. Socialinių pasekmių lygybė – laikoma, kad nėra hierarchinių skirtumų tarp individų su skirtingomis asmeninėmis, motyvacijos ir kultūrinėmis savybėmis. Turi būti individualizuotas mokymas.
- Autoriai pabrėžia, kad pirmasis požiūris nesusijęs su lygybės ar teisingumo siekiais. Tačiau matome, kad kiti keturi požiūriai į lygybę išplaukia iš nevienodos teisingumo sampratos.

Teisingumas ir aukštasis mokslas

Šiais laikais išsilavinimas pripažintas bene svarbiausiu žmogaus pajamas ir padėtį visuomenėje, gyvenimo kokybę lemiančiu veiksnio (Gudaitytė, 2000; Želvys, 2003; Carnoy, 2005). Nuolatos pabrėžiama, kad pradinės ugdymo pakopos buvo ir lieka svarbiausios sudarant žmonėms sąlygas realizuoti savo gebėjimus ir siekius, įveikti kliūtis, kuriamas skirtingos socialinės

aplinkos. Vis dėlto Vakarų šalyse, kai dalyvavimas antroje ugdymo pakopoje (vidurinis ugdymas) tapo visuotiniu, būtent įvairaus aukštojo mokslo tipų ir pakopų prieinamumas dažnai laikomas svarbiu kriterijumi vertinant rasinę, socialinę, ekonominę, o kartais ir lyčių nelygybę švietime (Lynch, 2000, p. 93).

Kalbant apie praktinės politikos prioritetus, Europos Sąjungos ir daugelyje kitų šalių būtent dėl šiuolaikinės ekonomikos struktūros aukštasis mokslas laikomas pagrindine vystymosi skatinamąja jėga, tai pasakyta ir 2000 metais Europos Vadovų Tarybos pasirašytoje Lisabonos strategijoje. Pagrindinės šios strategijos sąvokos – „inovacijos“, „žinių ekonomika“ nurodo pageidaujamos ekonomikos raidos kryptį, o universitetai, mokslo ir tyrimų centrai turi padėti jos siekti (Van der Ploeg, Veugelaers, 2007). Pateikiama ir kitų svarbių išvalgų: M. Carnoy (2000), teigia, kad vyriausybės vis dažniau atsisako lygių galimybių [teisingumo siekiančių] reformų ar mažina jų apimtį dėl dviejų priežasčių – globalizacija reikalauja aukštesnės kvalifikacijos darbo jėgos, todėl mažiau dėmesio skiriama menkiau išsilavinusiui darbo jėgai ir žemesnę kvalifikaciją suteikiančiam mokymui bei profesiniam rengimui.

Kitoje literatūroje kalbama, kad žmonijai siekiant pažangos, stengiantis laikytis žinių visuomenės logikos, intelektinio potencialo ieškoma įvairiose visuomenės grupėse. „Kas įrodys, kad intelektas yra skirtingai pasiskirstęs tarp skirtingų socialinių sluoksnių žmonių?“ (James, 2007a, p. 10), – retoriškai klausia tyrėjai ir pabrėžia, kad jei kai kuriems visuomenės nariams nesuteikiama galimybių atskleisti ir naudotis savo talentais, tai nuostolį patiria ne tik jie, bet ir visa visuomenė.

Atkreipiamas dėmesys į tai, kad skirtingų valstybių diskusijose dėl švietimo teisingumo daugiausia dėmesio gali būti kreipiama į vis kitas visuomenės grupes. Tarkime, JAV matuojant teisingumą svarbiausia etnorasinė dimensija⁴, Prancūzijoje profesinės kategorijos, nes jos dažnai apibrėžia socialinį statusą, o Indonezijoje – kilmės geografinė vieta, atstovavimas skirtingoms provincijoms (Clancy, Goastellec, 2007, p. 139).

Dominuojanti švietimo teisingumo samprata ir pabrėžiami aspektai priklauso ir nuo tam tikru laiku vyravusio ar vyraujančio filosofinio požiūrio į švietimą, švietimą tiriančių mokslininkų metodų, kryptių, kurioms jie atstovauja, ir nuo sistemos (tam tikro istorinio laiko ar dabarties) vertinančio žmogaus filosofinės laikysenos. Pavyzdžiui, K. Lynch, aptardama šiuo laiku įtakingiausias švietimo sociologijos kryptis, išskiria empirizmą: jo atstovai laikosi funkcionalistų idėjų, naudodamiesi duomenų rinkiniais tiria švietimo ir pasiekto įvairių socialinių grupių atstovų statuso visuomenėje ryšį, patirties mokykloje įtaką kai kurioms socialinėms grupėms (Lynch, 2000, p. 87); interpretacinę mokyklą, įkvėptą M. Weberio, jos atstovai domisi jėgos, kontrolės ir įtakos sistemomis, tėvų įtaka moksleivių pasiekimams, nelygybės poveikiu mokyklos mikroprocesams (Lynch, 2000, p. 88). Taip pat autorė išskiria kritinę, postmodernią ir feministinę perspektyvas. Anot K. Lynch, neomarksizmo rėmuose dirbantys autoriai, vėliau – kai kuriais atvejais ir feministinio požiūrio atstovai, laikosi kritinės tradicijos ir kalbėdami apie švietimo lygybę dėmesį

⁴ Šiuo metu aukštųjų mokyklų „nediskriminavimo“ deklaracijoje užsimenama apie palankias sąlygas seksualinių mažumų atstovams.

nuo rūpinimosi vartojimo rodikliais krei-
pia į klausimus apie žinių prigimtį, jėgos
ir kontrolės struktūrą pačiame švietime.
„Švietimas nebelaikomas problemų neke-
liančiu gėriu, esą kuo daugiau jo žmogui
tenka, tuo turtingesnis jis yra. Kritinės teo-
rijos atstovai, teoretikai bei tyrėjai, ir švie-
timo turinį, ir įtakos bei kontrolės jo vidu-
je procesus laiko probleminiais“ (Lynch,
2000, p. 89).

Dauguma autorių, kurie domisi ideolo-
giniu švietimo reformos pagrindu⁵, įvardi-
ja, kad populiariausia paradigma kalbant
apie švietimo lygybę buvęs ir esąs libera-
lizmas ar jo atmaina neoliberalizmas (Ap-
ple, 2000; Giroux, 2003; Lynch, 2000).
K. Lynch teigimu, pirmiausia tai lėmė
mokslo tyrimų sociopolitinis kontekstas:
pokariu daugelyje kapitalistinių Vakarų
šalių dominavo liberali politinė filosofija.
„Nebuvo tikslo pergrupuoti jėgos ir kon-
trolės struktūrų nei pakeisti pramonės, že-
mės ūkio ar paslaugų sektoriaus kapitalo
valdytojus. <...> Švietimas buvo laikomas
pagrindiniu socialinio planavimo instru-
mentu, socialinės inžinerijos įrankiu. Su
švietimu sietos galimybės suderinti tikslus:
asmeniui išreikšti save ir visuomenei siekti
ekonominio vystymosi, nepertvarkant ka-
pitalo, darbo, kultūros, lyčių, rasių hierar-
chijos. Išlaidos švietimui atitiko darbinin-
kų klasės poreikį siekti didesnės lygybės ir
kapitalo poreikį gauti kvalifikuotos darbo
jėgos“ (Lynch, 2000, p. 92).

Remdamasi Didžiosios Britanijos pa-
vyzdžiu K. Lynch įrodinėja, kad ir moks-
linių švietimo tyrimų pobūdis bei na-
grinėjami klausimai daug priklauso nuo
vyraujančios ideologijos: per aštuonioli-

ka konservatorių valdymo metų iki 1997
metų švietimo lygybės tyrimai buvo be-
veik nefinansuojami, o tyrėjai nuolat puo-
lami ir kritikuojami. Lygybės tyrimai buvo
laikomi nereikalingais, politiškai neobjek-
tyviais, nepasižyminčiais moksliskumu.
Apie 1990 metus švietimo tyrimai Didžio-
sios Britanijoje pasislinko link mokyklų
atskaitomybės, pasirinkimo ir efektyvumo
tematikos (Lynch, 2000, p. 93).

Kitoje literatūroje vertinama, kad reikš-
mingą postūmį ir naują matmenį švietimo
teisingumo tyrimams suteikė antroje
XX a. pusėje pradėti lyginamieji tarptauti-
niai švietimo tyrimai. Jais remiasi ir šiuo-
laikinės politinės sąjungos ar kitos tarptau-
tinės organizacijos. Pavyzdžiui, Europos
aukštojo mokslo erdvei kurti skirtas Bolo-
nijos procesas apima ir socialinę aukštojo
mokslo dimensiją (Bologna Process Group
Report, 2007), Europos Komisija rodo dė-
mesį teisingumo temai (EK komunikatas,
2007 ir kt.), Ekonominio bendradarbiavi-
mo ir plėtros organizacija vykdo teisingu-
mo lygio įvairiose šalyse tyrimus (Levin,
2003 ir kt.⁶), organizuojami įvairūs tarp-
tautiniai tyrimai, pavyzdžiui, „Eurostu-
dent 2005“. Bandymai nustatyti įvairioms
šalims tinkamus teisingumo indikatorius
(European Group..., 2005), vykdomos na-
cionalinių švietimo teisingumo strategijų
paieškos (Asplund et al., 2007 ir kt.) taip
pat rodo šio klausimo svarbą.

Daugelis autorių, teigdami, kad aukš-
tojo mokslo politikoje XX a. pabaigoje
ir XXI a. pradžioje dominuoja (neo)libe-
ralusis požiūris ir politika (Giroux, 2004;
Johnstone, 2003; Lynch, 2000), jam priski-

⁵ Dažniausiai tai ir yra kritinės, feministinės pers-
pektyvos atstovai, kurie linkę įvardyti tiek savo, tiek
apibrėžti kitų problemų tyrėjų pažiūras.

⁶ Pavyzdžiui, pranešimai apie OECD narių aukšto-
jo mokslo sistemų teisingumą. Prieiga internete: http://www.oecd.org/searchResult/0,3400,en_2649_201185_1_1_1_1_1,00.html [2008 05 22]

ria argumentus „už“ studijų įmokų didinimą, konkurencinius mechanizmus aukštojo mokslo sistemos viduje, ryšių su verslu ir kitais išorės partneriais didinimą ir kt. Aptardami teisingumo sampratą ir bandymus matuoti teisingumą, kritinės mokyklos atstovai įvardija vyraujančio požiūrio trūkumus, kurie neleidžia siekti teisingumo. Pavyzdžiui, radikaliesiems kritinės perspektyvos atstovai nepritaria kai kurių tyrėjų nuomonei, kad tam tikra nelygybė aukštajame moksle yra neišvengiama. Tokie švietimo sistemos kritikai pasisako už radikalias permainas, po kurių institucijos ir visuomenės struktūra skatintų lygybę. Tarkime, marksistai-struktūralistai, besilaikantys ekonominio determinizmo, teigia, kad, norint pasiekti lygybės švietime, reikia didesnės ekonominės lygybės visuomenėje, ir teikia Švedijos pavyzdį: šioje šalyje žmonių pasiekimų švietimo sistemoje ir kilmės ryšys yra mažiausias, čia kelis dešimtmečius siekta mažinti socialinius ir ekonominius visuomenės grupių skirtumus (Shavit, Blossfeld, 1993 cit. pg. Lynch, 2000, p. 95). Dar kritikuojama tai, kad tinkamai netiriami lygaus statuso (lygios padėties) klausimai, kurie labai svarbūs įgyvendinant lygybę tarp grupių, kurių padėtis skiriasi ne tik socialiniu ir ekonominiu požiūriu, bet ir vertinant kitas socialines charakteristikas: kultūros, etniškumo, religijos, seksualinės tapatybės ar kt. Anot K. Lynch, netgi mokslo darbuose, vadovėliuose kai kurios kultūrinės praktikos laikomos dominuojamomis, ir jei neatspindimos kitos, marginalių grupių atstovai gali jaustis taip, tarsi jų tapatybė paneigiama (Lynch, 2000, p. 94).

Kritinio požiūrio atstovai pažymi, kad liberalios švietimo politikos rėmuose iš esmės siūloma pakeisti vieną elitą kitu elitu,

o ne panaikinti hierarchinę struktūrą, taigi marginalių grupių atstovai gali tapti elitu, bet kažkas užims ir mažiau palankią padėtį. O liberali politika, K. Lynch teigimu, dominuoja ne tik dėl to, kad atrodo patraukli, bet ir dėl to, kad marginalizuojamos grupės ir jų atstovai nedalyvauja priimant sprendimus. Jų balsas išgirstamas per tarpininkus: mokytojus, gydytojus, socialinius darbuotojus (Lynch, 2000, p. 101–102). Anot H. Giroux, „dominuojančiame neoliberalizmo diskurse, kuris apėmęs visuomenės vaizduotę, nėra erdvės visuomenei ar politinei transformacijai, kritiniam mokymui, demokratijos įkvėptoms vizioms ar kritiniam suvokimui, kuris padėtų praplėsti demokratinio viešojo gyvenimo ir jo sąsajų su aukštuoju mokslu, trūksta ir [sąvokų situacijoms įvardinti] žodyno“ (Giroux, 2003, p. 180). Autorius kalba apie esminį visuomenės mąstymo pasikeitimą dėl perėjimo prie korporacinės kultūros⁷. „Kadangi neoliberalus kapitalizmas teisingumo ir teisėtumo taisykles pakeičia rinkos santykiais, švietimo darbuotojams, besimokantiems piliečiams sunkiau apie juos slegiančius socialinius ir moralės dalykus kalbėti sistemiškai ir kaip apie politikos dalykus“ (Giroux, 2003, p. 179).

Apibendrinant galima teigti, kad švietimo teisingumas yra daugiasluoksnis reiškinys ir problema, kuri aptariama, vertinama vartojant ir kitas – prieinamumo, lygių galimybių ir pan. sąvokas, o jų vartojimas gali būti konotuotas, priklauso nuo konteksto, tai yra nuo šias problemas aptariančių žmonių filosofinės ir politinės laiky-

⁷ „Aš vartoju terminą „korporacinė kultūra“ sąsa-
joje su ideologinių ir institucinių jėgų visuma, kurios
politiškai ir pedagogiškai valdo organizacijų gyvenimą
vadovams kontroliuojant bei parengia paklusnius dar-
buotojus, depolitizuotus vartotojus ir pasyvius piliečius“
(Giroux, 2003, p. 181).

senos ar kitų veiksmų. Vis dėlto bandoma nustatyti teisingumo matavimo rodiklius ir teisingumą – vieną iš bendros švietimo sistemos ir aukštojo mokslo vertybių.

Švietimo teisingumo matavimas

Švietimo teisingumo problemą nagrinėja ir mokslininkai, ir politikai, ir politikos įgyvendintojai. Nėra vienintelio švietimo teisingumo apibrėžimo, įvairių požiūrių mokslininkai apibrėžia jį skirtingai, tačiau daugelis šalių jį bando išmatuoti. Kai švietimas nagrinėjamas kaip sistema, anot R. Želvio, svarbios trys jo sudedamosios dalys: pradinės sąlygos, procesai ir rezultatai (Želvys, 2003, p. 34) – pagal tai grupuojamos ir švietimo rodiklių sistemos. Kai kurie autoriai bet kokius bandymus nustatyto švietimo rodiklius ir vykdyti stebėseną vadina bandymu vertinti švietimą kaip prekę, kaip paslaugą, nustatyti jam rėmus, o toks pragmatiškumas esą keičia švietimo esmę (Giroux, 2004). Tačiau kiti teigia, kad matavimai būdingi šiuolaikinėms išteklių naudojimo efektyvumo siekiančioms švietimo sistemoms. Taigi reikia rodiklių, kurie, viena vertus, darytų švietimo sistemą labiau atskaitingą visuomenei, kita vertus, padėtų politikams žinoti, ko nori visuomenė ir kaip suvokia teisingumą (Meuret, 2001, p. 135).

Europoje, JAV, Australijoje kuriamos įvairios aukštojo mokslo teisingumo matavimo metodikos, nustatomi ir pradinių sąlygų, ir procesų, ir švietimo sistemos rezultatų stebėjimams skirti rodikliai (European group..., 2005; James, 2007). Anot K. Lynch, teisingumas dažniausiai vertinamas matuojant, kiek švietimo pakopų pasiekė tam tikros nepalankioje padėtyje esančios visuomenės grupės atstovai, kokia dalis, palyginti su generaline populian-

cija arba su pasirinkta visuomenės grupe. Kadangi aukštasis mokslas yra švietimo sistemos smailgalys, svarbu išmatuoti, kiek ir kokių visuomenės grupių atstovų dalyvauja sistemoje (Lynch, 2000, p. 93). Matuojant aukštojo mokslo teisingumą atsižvelgiama į visos visuomenės socialinę sistemą, tradicijas (Asplund et al., 2007; Meuret, 2001). Stebėseną padeda susidaryti visuomenės sluoksnių žemėlapių švietimo sistemoje rasių, lyčių, socialinių sluoksnių ir kitais pjūviais. Be empirinių tyrimų būtų sunku susidaryti aiškų vaizdą, ar yra pažanga ir kokia siekiant lygybės ir teisingumo.

Teisingumas ir švietimo reformos Lietuvoje

Kai kalbama apie reformas švietimo, o ypač aukštojo mokslo, srityje, pastaruoju metu susidaro įspūdis, kad tokios sąvokos, kaip antai teisingumas, socialinis teisingumas, lygios galimybės, visiškai dingo iš akiračio. Jei ir pasigirsta koks žodis ta tema, tai nebent „prieinamumas“. Šiuo atveju galima remtis teisės aktais, visų pirma pagrindiniais švietimą reguliuojančiais įstatymais. Pažvelkime į juos grynai formaliu požiūriu, ar juose kalbama apie švietimo sistemos teisingumą (lygybę, lygias galimybes, prieinamumą).

Vienas iš svarbiausių dokumentų – Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. Po Nepriklausomybės atkūrimo pirmasis Švietimo įstatymas buvo priimtas 1991 m. birželio 25 dieną. Jame apie teisingumą, lygias galimybes ar prieinamumą nekalbama. Tobulinant Švietimo įstatymą iki 2003 metų, jame tokių sąvokų ir neatsiranda. Tačiau priėmus naują Lietuvos Respublikos švietimo įstatymą 2003 m. birželio 28 d., jame atsiranda 5 straipsnis, deklaruojan-

tis keturis švietimo sistemos principus, iš kurių pirmasis įvardytas lygių galimybių: „*lygios galimybės – švietimo sistema yra socialiai teisinga, ji užtikrina asmenų lygybę, nepaisant jų lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų; kiekvienam asmeniui ji laiduoja švietimo prieinamumą, bendrojo išsilavinimo bei pirmosios kvalifikacijos įgijimą ir sudaro sąlygas tobulinti turimą kvalifikaciją ar įgyti naują*“ (išskirta – *aut.*). Šis principas apibrėžia ir lygių galimybių taikymo ribas, ką jis laiduoja kiekvienam asmeniui. Iš esmės jis turėtų galioti ir aukštajam išsilavinimui, bent jau bakalauro studijoms (kaip pirmajai įgytai kvalifikacijai). Tačiau iki šiol galiojusiuose įstatymuose, reguliuojančiuose mokslą ir studijas, kol kas jokie principai nebuvo deklaruoti, teisingumas ar panašios sąvokos nebuvo vartotos (Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas, 1991 m., Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo įstatymas, 2000). Čia atkreiptinas dėmesys į tai, kad lygių galimybių principas neapibrėžia neįgalių asmenų. Seimo sesijoje, prasidėjusioje 2010 rugsėjo 10 d., svarstomoje naujoje Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo redakcijos projekte (2010) lygių galimybių principas išlieka (5 str.). Jame išplečiami galimos nelygybės pagrindai: papildomai įrašyti amžius, lytinė orientacija, negalia, etninė priklausomybė, religija. Tačiau sąvoka „lygybė“ yra pakeičiama sąvoka „teisių įgyvendinimas“. Autorių nuomone, šis pakeitimas susilpnina lygių galimybių principą.

Naujajame Mokslo ir studijų įstatyme (2009) taip pat nekalbama apie teisingumą, lygybę ar galimybių lygybę. Tokių dalykų tarp mokslo ir studijų principų nėra (3 str.), tačiau yra „sąžiningos konkurenci-

jos“ principas. Tiesa, įstatymo preambulėje teigiama, kad „Lietuvos mokslo ir studijų politika laiduoja <...> visų šalies piliečių lygias teises įgyti aukštąjį išsilavinimą <...>“, tačiau ši garantija teisių lygmenyje – deklaratyvi, nes galime turėti teises, bet neturėti galimybių (pvz., neturėti lėšų įgyti mokamą išsilavinimą).

Analizuojant švietimą reguliuojančius įstatymus matoma, kad švietimo teisingumo (lygybės, lygių galimybių) klausimai juose atsispindi mažai. Naujuose teisės aktuose teisingumo prielaidos dar susilpnėja.

Tačiau mums svarbiausia, ką švietimo teisingumui praktiškai reiškia reformos. Vienas iš žymiausių Europos socialinės politikos teoretikų G. Esping-Andersen teigia, kad visiems yra žinoma tradicinė švietimo strategija, kaip įveikti socialinį paveldimumą (t. y. atkurti socialinį teisingumą). Ši strategija turi keturis tikslus: vengti ankstyvos atrankos (skirstymo į srautus); skatinti mokyklas, kuriose mokomi visų gabumų vaikai; *sumažinti iki minimumo privačių mokyklų skaičių* (išskirta – *aut.*); skatinti ir remti socialiai nuskriaustus vaikus (2006, p. 32). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad privačių mokyklų egzistavimas prieštarauja švietimo teisingumui. Kodėl? Atsakymas labai paprastas – privačiose mokyklose mokytis gali tik tie vaikai, kurių tėvai pajėgūs sumokėti nemažus mokesčius už mokslą. Privačios mokyklos dėl geresnio finansavimo paprastai pasižymi tuo, kad ten geresnės mokymosi sąlygos. Taigi, geresnės kokybės išsilavinimas tampa neprieinamas mažesnes pajamas turinčių žmonių vaikams. Kuo anksčiau vaikai segreguojami į turtingų tėvų vaikų (privačias) ir neturtingų tėvų vaikų (valstybines ar savivaldybių) mokyklas, tuo teisingumas mažesnis. Savaiame suprantama, kad

demokratinėje šalyje negalima uždrausti steigtis privačioms mokykloms, tačiau sumažinti jų skaičių iki minimumo galima neskiriant jokio finansavimo.

Tačiau kai kuriose šalyse privačių mokyklų daugėja, dažnai kaip pavyzdys pateikiama bene egalitariškiausia šalis Švedija. Joje privačių mokyklų skaičius padidėjo nuo 1 proc. pradinių ir 1,7 proc. vidurinių 1992 metais iki 9 proc. pradinių ir 17 proc. vidurinių mokyklų 2008 metais (Associated Press, 2008). Nesigilinant į pačių švedų išsakomus „už“ ir „prieš“ mokyklų privatizavimą, atkreiptinas dėmesys į esminį dalyką: „Jos lieka visiškai valstybės finansuojamos, ir joms neleidžiama rinkti mokesčio už mokslą“, o geresnės mokymo sąlygos sudaromos dėl to, kad pinigai išleidžiami efektyviau (ten pat). Taigi, šios mokyklos yra prieinamos ir turtingų, ir neturtingų tėvų vaikams, ir nesuardo socialinio teisingumo kilmės požiūriu⁸.

Lietuvos visa švietimo sistema juda link privatizavimo, ir privačios mokyklos (darželiai, aukštosios mokyklos) turi labai aiškų požymį: mokymasis (ugdymas) jose labai brangus ir neprieinamas neturtingesnių sluoksnių vaikams. Be to, šios švietimo įstaigos turi teisę siekti pelno. Todėl švietimo sistemos slinkti link privatizavimo galima laikyti slinktimi į didesnę švietimo neteisingumą.

Pirmasis Lietuvos švietimo žingsnis link privatizavimo buvo žengtas 2003 metais, kai naujajame Švietimo įstatyme buvo įteisintas ir pradėtas taikyti „lėšų skyrimo vienam mokiniui principas“, taip pat sudaryta galimybė ir nevalstybinėms mokykloms skirti lėšas iš valstybės biudžeto specialių-

jų tikslinių dotacijų valstybės savivaldybių biudžetams. Tas pats finansavimo principas buvo pritaikytas ir 2009 metais priimtame Mokslo ir studijų įstatyme, jame numatytas „studento krepšelio“ lėšų skyrimas ir privačioms aukštosioms mokykloms.

2010 metų rudenį Seime svarstomoje naujoje Švietimo įstatymo redakcijoje numatyta ikimokyklinio ir neformaliojo ugdymo (kur jau nėra valstybinių, savivaldybių ir nevalstybinių įstaigų finansavimo skirtumų) lėšas skirti iš valstybės ar savivaldybių biudžetų bei valstybės biudžeto specialiųjų tikslinių dotacijų savivaldybių biudžetams. Vyriausybė priims teisės aktus, kurie nustatys finansavimo tvarką. Ta tvarka jau aiški, Švietimo ir mokslo ministerija savo pranešime (2010 09 22) teigia, kad nuo 2011 m. sausio 1 d. įvedamas ikimokyklinio ugdymo krepšelis, kuris skatins privačių ikimokyklinio ugdymo įstaigų steigimą.

Kol kas naujajame įstatyme nėra numatyta ūkio lėšas vienodai skirti ir valstybinėms bei savivaldybių, ir nevalstybinėms mokykloms. Bet XV Vyriausybės programoje (2008) tas yra. Vyriausybės programoje numatytas visiškai vienodas valstybinių, savivaldybių ir nevalstybinių švietimo įstaigų finansavimas. Ir, žinoma, nei Vyriausybės programoje, nei kuriame nors įstatyme nevalstybinėms švietimo įstaigoms nėra draudžiama imti mokesť iš ugdytinių (jų tėvų).

Taigi ir Vyriausybės programa, ir priimami nauji įstatymai bei nuostatai sudaro sąlygas steigtis privačioms švietimo įstaigoms. Maža to, naujajame Švietimo įstatymo projekte (2010) pabrėžiama, kad „valstybė ir savivaldybės skatina nevalstybinių mokyklų steigimąsi ir sudaro palankias sąlygas jų veiklai“ (28 str. 8 skirsnis).

⁸ Kadangi Lietuvoje privačios mokyklos suprantamos kaip imančios mokesť už mokslą ir siekiančios pelno, su Švedija lyginama būtent šiuo aspektu.

Taigi, teorinės sąlygos švietimo neteisingumui klestėti sudarytos. Kada galėsime empiriškai patikrinti, ar iš tikrųjų didėja švietimo neteisingumas? Daug privačių mokyklų ar darželių susikurs pamažu. Todėl ir neteisingumas slinks pamažu, jį bus sunkiau pastebėti, kol moksleivių segregacija pagal tėvų kišenę netaps akivaizdi. Tačiau pasikeitusios aukštojo mokslo finansavimo sąlygos (panaikinus iš dalies valstybės finansuojamų studentų kategoriją) jau padarė įtaką aukštojo mokslo prieinamumui.

Aukštojo mokslo reforma ir teisingumas

Kodėl pirmiausia kalbame apie aukštąjį mokslą? Juk nelygybei ir neteisingumui sąlygos sudaromos jau nuo ikimokyklinio ugdymo. Tačiau dalyvavimas aukštajame moksle – geriausias teisingumo rodiklis. Jei švietimo sistema būtų teisinga bent pagal trečią Europos švietimo sistemų teisingumo tyrimo grupės nustatytą lygmenį „Traktavimo lygybė – tos pačios mokymosi sąlygos visiems“ (European Group..., 2005, p.12–13), tai aukštajame moksle vienodomis proporcijomis turėtų dalyvauti visų socialinių grupių atstovų vaikai. Tačiau tai išmatuoti labai sunku, ir Lietuvoje neatliekami studentų socialinės sudėties tyrimai. Tačiau į daugelį švietimo teisingumo rodiklių įeina mokymosi aukštesnėse švietimo sistemos pakopose aprėptis (European Group..., 2005), nes kuo daugiau studijuojančių, tuo didesnė tikimybė, kad tarp jų patenka ir žemesnių socialinių sluoksnių atstovai.

Padidinti aukštojo mokslo prieinamumą bandyta 2001 metais, kai gruodžio 12 d. buvo priimtos Aukštojo mokslo įstatymo pataisos (įsigaliojo 2002), pagal kurias studentams už mokslą teko mokėti ne visą kainą, o 4 MGL (dabar – 520 Lt) per

semestrą. Ši mokesčių mokėjo pusė dienių studijų studentų. Tuometė reforma išsprendė mažiau pasiturinčių ir negalinčių mokėti už mokslą visos kainos problemas. Įstojusių į universitetų, kolegijų bei aukštesniųjų mokyklų⁹ pirmąjį kursą padaugėjo nuo 43,5 iki 50,1 tūkstančio, t. y. 15 proc. (Statistikos departamentas, 2003). Ypač į šį pokytį reagavo stojantieji į kolegijas: kartu su aukštesniosiomis mokyklomis įstojusių į pirmą kursą padidėjo trečdaliu (ten pat). Galima daryti prielaidą, kad į kolegijas stoji mažiau pasiturinčių tėvų vaikai, ir daryti išvadą, kad po 2002 metų aukštojo mokslo pertvarkos jo prieinamumas padidėjo.

O dabar panagrinėtina, kaip pasikeitė įstojusiųjų į aukštąsias mokyklas skaičius, įsigaliojus naujam Mokslo ir studijų įstatymui (2009), palyginti su 2008 metais (lentelė). Nepamirština, kad pagal naująjį Mokslo ir studijų įstatymą, kuris pakeitė iki tol galiojusį Aukštojo mokslo įstatymą, buvo panaikinta iš dalies valstybės finansuojamų studentų kategorija ir buvo leista „studento krepšeli“ nešti į privačias aukštąsias mokyklas. Be to, nustatyta didesnė studijų kaina.

Lentelė. Įstojusių į aukštąsias mokyklas 2008, 2009 ir 2010 metais studentų skaičiai

<i>Metai</i>	<i>Universitetai</i>	<i>Kolegijos</i>	<i>Iš viso</i>
2008	34327	22959	57268
2009	29204	16993	46197
2010	n.d	n.d.	30400

Šaltiniai: Statistikos departamentas (2010), Švietimo ir mokslo ministerija (2010).

⁹ 2001–2002 metais įstojusių į kolegijas studentų skaičius didėjo ir dėl to, kad jos akreditavo iš aukštesniųjų mokyklų į kolegijas. Kad šis procesas nedarytų įtakos, pridėdamos ir įstojusių į aukštesniausias mokyklas skaičius.

Matoma, kad, palyginti su 2008 metais, kai studentai buvo priimti pagal buvusią tvarką, 2010 metais mokytis į aukštąsias mokyklas įstojo net 47 proc. studentų mažiau. Tai rodo, kad aukštojo mokslo prieinamumas, o ir švietimo teisingumas sumažėjo. Čia reikia atkreipti dėmesį į tai, kad kai gimė pastaraisiais metais stojantieji į aukštąsias mokyklas (1989–1991 m.¹⁰), gimstamumas dar nemažėjo: 1989 m. gimė 55,8 tūkst., 1990 m. – 56,9 tūkst. ir 1991 m. – 56,2 tūkst. vaikų (Lietuvos statistikos departamentas, 1994). Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad čia pateikiami visi (ne tik įstojusių į pirmą kursą) studentų skaičiai, kad būtų galima lyginti su 2010 metais 2009 metais įstojusių į pirmą kursą studentų sumažėjo nuo 20 proc., palyginti su 2008 metais (Statistikos departamentas, 2010). Ypač šiems pokyčiams jautrūs stojantieji į kolegijas, galima spėti, kad tai būtų mažesnių pajamų tėvų vaikai, nes įstojusių į mokamas vietas kolegijose studentų skaičius sumažėjo beveik perpus: nuo 12083 2008 metais iki 6563 2009 metais (Statistikos departamentas, 2010 metais).

Taigi, 2010 metais, palyginti su 2008 metais, į aukštąsias mokyklas įstojusių studentų skaičius sumažėjo beveik perpus. Tai rimtas signalas ne tik tiems, kurie rūpinasi švietimo teisingumu, tai ženklas ir tiems, kurie rūpinasi, kad žinių visuomenėje netrūktų kvalifikuotų specialistų.

¹⁰ Daroma prielaida, kad 2008–2010 metais baigė vidurinę mokyklą 1989–1991 metais gimę ir pradėję lankyti mokyklą būdami septynerių metų vaikai.

Kitas klausimas, kad dalis aukštosios mokykloms skirtų lėšų nuo 2009 metų patenka į privačias aukštąsias mokyklas (per vadinamąjį studento krepšelį). Šios lėšos pereina iš valstybinių aukštųjų mokyklų privačioms, taip valstybinės aukštosios mokyklos finansiškai silpnėja. Kaip ir vidurinių mokyklų ar ikimokyklinių ugdymo įstaigų, aukštojo mokslo prieinamumas mažės lėtai, akivaizdūs rezultatai bus matomi negreit, tačiau kartu mažės ir teisingumas.

Išvados

Nuo pat Nepriklausomybės atkūrimo švietimo teisingumui (lygioms galimybėms, prieinamumui) nebuvo skiriama ypatingo dėmesio. Reformuojant švietimo sistemą Lietuvoje, 2001–2003 metais buvo stengiamasi švietimo sistemoje padidinti lygias galimybes ir prieinamumą. Iki 2009 metų švietimo teisingumo požiūriu pokyčių švietimo sistemoje nebuvo daug. Priėmus 2009 metais Mokslo ir studijų įstatymą, prasidėjo Lietuvos švietimo sistemos kelias į neteisingumą socialinės kilmės požiūriu, kurį gali labai pagilinti (jei bus priimta) 2010 metų rudens sesijoje svarstoma nauja Švietimo įstatymo redakcija. Vertinant pagal Europos švietimo sistemų teisingumo tyrimo grupės nustatytus penkis švietimo teisingumo lygmenis, šį perėjimą būtų galima traktuoti kaip slinktį nuo antro lygmens „prieinamumo ir galimybių lygybė“ link žemiausio lygmens „nesidomėjimas teisingumu“, t. y. „natūralios“ ar „libertarinės“ pozicijos.

LITERATŪRA

- Apple M. W. Between Neoliberalism and Neo-conservatism: Education and Conservatism in Global Context // *Globalization and Education: Critical Perspectives*. Ed. N. C. Burbules; C. A. Torres. Routledge, New York, London, 2000.
- Asplund R. et al. An Equity Perspective on Access to, Enrollment and Finance of Tertiary Education. The Research Institute of Finnish Economy, 2007. [Discussion Paper].
- Associated Press. Big change for welfarist Sweden: School choice, 2008. Prieiga per internetą: <<http://www.msnbc.msn.com/id/25865257/#>> [žiūrėta 2010-08-05].
- Barry B. Teisingumo teorijos. I tomas. Socialinio teisingumo traktatas. Vilnius: Eugrimas, 2002.
- Bologna Process Group Report. Key Issues for the European Higher Education Area – Social Dimension and Mobility. Report from the Bologna Process Working Group on Social Dimension Data on Mobility and Staff and Students in Participating Countries, 2007 May. Prieiga per internetą: <http://www.aic.lv/ace/ace_disk/2005_07/Reports/Social-dimensionandmobilityreport.pdf> [2008 05 22]
- Brazaitytė I. Vidurinis išsilavinimas – kiekvienam pagal kišenę. Lietuvos rytas: Vartai. 2010, Nr. 31 (83), p. 57–7.
- Carnoy M. The Search of the Equality Across Educational Policies: Scopes and Limits // *REICE* 2005. Vol. 3, No. 2.
- Carnoy M. Globalization and Educational Reform // *Globalization and Education. Integration and Contestation Across Cultures*. Ed. N. P. Stromquist; K. Monkman, Rowman & Littlefield, 2000.
- Clancy P.; Goastellec G. Exploring Access and Equity in Higher Education: Policy and Performance in a Comparative Perspective // *Higher Education Quarterly*, Vol. 61, No. 2, April 2007, p. 136–154.
- Esping-Andersen, G.. Inequality of Incomes and Opportunities // *The New Egalitarianism*, Ed by A. Giddens and P. Diamond, Cambridge: Polity Press, 2007.
- European Group for Research on Equity in Educational Systems. Equity in European Educational Systems: A set of indicators. University of Liege, Belgium, 2005.
- Giddens A. Sociologija. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2005.
- Giroux, H. A. (2004) Neoliberalism and the Vocationalization of Higher Education. Prieiga per internetą: <http://www.henryagiroux.com/online_articles/vocalization.htm> [2008 03 10].
- Giroux H. A. Selling Out Higher Education // *Policy Futures in Education*. Vol. 1, No 1, 2003. P. 179–200.
- Gudaitytė D. Aukštojo mokslo tapimo masiniu reiškiniu ypatumai: pasaulinės tendencijos ir jų projekcija į Lietuvą. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 2000.
- Jacobs B., van der Ploeg F. Guide to reform of higher education: a European perspective // *How to Reform Higher Education in Europe*. July 2006. Economic Policy: Great Britain. P. 537–592.
- James R. Social equity in a mass, globalised higher education environment: the unresolved issue of widening access to university. Faculty of Education Dean's Lecture Series, 18 September 2007. Prieiga per internetą: <<http://www.cshe.unimelb.edu.au/downloads/Richard%20James,%20Dean's%20Lecture%20Series%20Sept2007.pdf>> [2008 05 03].
- Johnstone D. B. Cost Sharing in Higher Education: Tuition, Financial Assistance, and Accessibility in a Comparative Perspective // *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2003, vol. 39, no. 3, p. 351–374.
- Kraujaitytė L. Finansų politikos modeliai aukštojo mokslo sistemoje // *Aukštasis mokslas – žinių visuomenei. Konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas, 2002.
- Levin B. Approaches to Equity in Policy for Lifelong Learning. A paper commissioned by the Education and Training Policy Division, OECD, for the Equity in Education Thematic Review. August, 2003.
- Lietuvos statistikos departamentas. Lietuvos statistikos metraštis 1993. Vilnius, 1994.
- Lynch K. (2000) Research and Theory on Equality and Education // *Handbook of the Sociology of Education*, Ed. M. T. Hallinan. New York: Kluwer Academic / Plenum Publishers, 2000. P. 85–106.
- Meuret D. A System of Equity Indicators for Educational Systems // *In Pursuit of Equity in Education*. Ed. W. Hutmacher. et al. Kluwer Academic Publishers, 2001. P. 133–164.
- Nacionalinis egzaminų centras. Ar lygios visų Lietuvos moksleivių galimybės įgyti vidurinį išsilavinimą? 2000 m. brandos egzaminų rezultatų analizė. Vilnius: Atviros Lietuvos fondas, 2000.
- Simkins T. The Equity Consequences of Educational Reform // *Educational Management Administration and Leadership*. 1995, vol. 3, no.4, p. 221–232.
- Statistikos departamentas (2003). Lietuvos statistikos metraštis 2003. Vilnius.
- Statistikos departamentas (2010). Švietimas 2009. Vilnius.

Švietimo ir mokslo ministerija (2010). 2010 m. priėmimas į aukštąsias mokyklas. Prieiga per internetą: http://www.mokslas.lt/files/uploaded/2010_m_priemimas.ppt [žiūrėta 2010-09-15].

Van der Ploeg F., Veugeliers R. Higher Education Reform and the Renewed Lisbon Strategy: Role of Member States and European Commission. CESinfo Working Paper Series 2007, No. 1901, Italy: European University Institute.

Želvys R. Švietimo politika // Želvys R., Būdienė V., Zabulionis A. Švietimo politika ir monitoringas. Vilnius: Garnelis, 2003.

Dokumentai

Aukštojo mokslo įstatymo 2 straipsnio II skirsnio pavadinimo, 14, 15, 17, 27, 28, 29, 37, 39, 41, 47, 48, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 66, 67 straipsnių pakeitimo bei papildymo ir 18, 64, 65, 68 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymas // Valstybės žinios, 2002 01 11, Nr. 3-75.

Europos Bendrijų Komisija (2006). Komisijos komunikatas Tarybai ir Europos Parlamentui. Europos švietimo ir mokymo sistemų veiksmingumas ir teisingumas. Nr. KOM(2006) 481. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/education/policies/2010/doc/comm481_lt.pdf [žiūrėta 2007 12 16].

Europos Bendrijų Komisija (2007). Komisijos komunikatas Nuosekli Lisabonos uždavinių vykdy-

mo švietimo ir mokymo srityje pažangos rodiklių ir lyginamųjų standartų sistema. Prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52007DC0061:LT:NOT> [žiūrėta 2010 05 14].

Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymas 2000 m. kovo 21 d. // Valstybės žinios, 1991, Nr. VIII-1586.

Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas 1991 m. vasario 12 d. // Valstybės žinios, 2009, Nr. I-1052

Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas. 2009 m. balandžio 30 d. // Valstybės žinios, 1991, Nr. XI-242.

Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. 1991 m. birželio 25 d. // Valstybės žinios 1991, Nr. I-1489.

Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas (2003) Nr. I-1489. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=279441&p_query=&p_tr2=> [žiūrėta 2007 12 10].

Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas: projektas (2010). Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_bin?p_id=375992 [žiūrėta 2010 08 03].

Penkioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės veiklos programa. [žiūrėta 2009 02 10]. Prieiga per internetą: http://www.lrv.lt/15_vyr_dok/15_vyr_programa.pdf

REFORMS OF EDUCATION AND EQUITY

Giedrė Purvaneckienė, Giedrė Čiužaitė

S u m m a r y

Based on analysis of publications, statistics and legal acts, the concept of equity in education, its reflections in Lithuanian legal acts as well as influence of educational reforms on equity is being discussed. Since restoration of Independence in 1990 until 2003, equity, equality, equal opportunities or accessibility were not mentioned in any law on education. In 2003, in the new Law on Education, the term of “equal opportunities” appear for the first time. In 2001, the attempt to increase accessibility of higher education was done. Due to amendments to the Law on Higher education which introduced small tuition fees the numbers of accepted students increased substantially. The new trend of neo-liberal reforms in education was taken after the Parliament elections and formation of new right-wing government in the

end of 2008. Green light has been switched on for private educational institutes (from kindergartens to universities). State funding of private educational institutions is gradually expanded at the expenses of state ones. The first results of the reform of higher education connected to the new Law on Science and Studies (2009) are presented. The number of students accepted to the colleges and universities in 2010, in comparison with those accepted in 2008, decreased by 47%. The analysis presented in the article enables to conclude that during educational reforms in Lithuania equity issues were not given serious considerations which led to decrease of equity in Lithuanian higher education.

Key words: Equity, education, equity in education, higher education.

Įteikta: 2010 08 10

Priimta: 2010 10 20